

Angyal István saját kezű vallomásai
(1956. december)

Közlő: Eörsi László

Múltunk – politikatörténeti folyóirat, 1995/4.
133–182. oldal

A vallomások szerzőjét a közreadó a Tűzoltó utcai forradalmárok „legendás parancsnokának” nevezi. Angyal valóban legenda lett, a

Holmi
96/10

szocialista forradalmár prototípusa, 1956 radikális forradalmi hagyatékának jelképe. Eszméinek egyszerűsége, jellemének egyenessége, tetteinek hősiessége, kommunista pártosza és ártatlansága, történetének tragikus elbeszélhetősége (a tizenhat éves fiút Auschwitzba hurcolják – a harmincéves férfit kivégzik) teszi példázatosá alakját. Nagy Imre példázatának *panaszt*, de egyben komplementerje is az övé. A politikai vezetők felső köréhez tartozó „vonakodó, létova, sértett férfi” (ahogy Petri írja) visszatálalt a forradalmi szocializmushoz, és halálában, amelyet kompromisszumra nem hajló magatartásával maga vívott ki, megigazult. A társadalom alsóbb régióban élő, sőt intranszigienciája miatt peremre szorult „pártonkívüli bolsevik” Angyal ideális követeléseinek a sors egy pillanatra tért nyitott, és őt magát egy harcoló felkelőegység élére dobta. Ahogy Nagy Imre újratemetése a rendszerváltás szimbolikus aktusa lett, úgy integrálódott Angyal szállóigévé lett végakarata (a „csöcselék” emlékművéről) a rendszerváltás szimbolikus nagy műalkotásába, Jovánovics György '56-os síremlékébe. Szabad legyen azt is megemlíteni, hogy a *Holmi* első, 1989. októberi száma közölt először részletet Angyal korábbi, de már szintén a börtönben írott emlékiratából, Eörsi István kommentárjával.

Amikor Angyal legendájáról beszélek, két dolgot el akarok kerülni: a legenda szerte-foszlását és aktualizálását. Vannak persze hamis és hazug legendák, amelyeket le kell leplezni, de az övé nem ilyen; esete igaz elemek kiemelése, csoportosítása, s az igazságot ezen elbeszélőtechnikákkal sem meghamisító elrendezése révén vált narratívává, legendaszerű példázatos elbeszéléssé a történelmi emlékezetben. Ahogyan az elfoglalt Parlamentben gépelő Bibó István államminiszter története is igaz legenda. Ugyanakkor a példázatnak nincs aktualitása abban az értelemben, hogy a benne foglalt magatartás, a forradalmi szocialista radikalizmus aktuális volna. Persze valamilyen aktualitás nélkül nincs fenntartott, megőrzött és befogadott elbeszélés, és Angyal István történetében is számos aktualitást találhatunk. Az elvontabb, morális példát. Annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy miképpen lehetett valaki ideális kommunista. Azt az egyszerre történelemtu-

dományi és aktuálpolitikai problémát, hogy a forradalom radikális szocialista eleme nem perelhető el. Ha nem is abban a sematikus formában, ahogyan Angyal gondolta: „Így fejlődött ki az MDP mellett, annak vezetésével szemben álló forradalmi és szocialista kollektíva, mely a szocializmusért, a párt megújulásáért harcolt, foglalta el az utcát és fogott fegyvert a nemzeti függetlenség jelszava alatt: a szocializmusért.”

Ezzel az idézettel jutunk el a közölt dokumentumokhoz. Az 1956. november 16-án le tartóztatott Angyal első vallomását követően decemberben vetette papírra ezeket. Három írásról van szó: az első, december 4-ről keltezett vallomás Tűzoltó utcai társainak jellemzése. A második – december 8-ról – zömmel azoknak az embereknek a portréja, akikkel a Péterfy Sándor Utcai Kórházban találkozott, ahol „a harcok befejeztével, november 8-ától... fegyvertelenül folytatta az ellenállást”. A harmadik más műfajú írás, a forradalom okainak „elméleti” elemzése.

Az első kettő, amelyekről a továbbiakban szó lesz, mint forradalmi arcképcsarnok, irodalmi szövegnek is tekinthető, noha irodalmi értéke nincs vagy igen csekély. Angyal a bölcsészkarra iratkozott be, ahonnan 1949-ben politikai okok miatt kirúgták. Irodalmi, illetve művészi ambíciói voltak; az, hogy verset írt és műkedvelő színjász volt, szövegéből is kiderül. Mint ahogy az is, hogy író barátai voltak – Gáli József, Eörsi István –, s áhítatosan tisztelte az irodalmat.

Nyitott kérdés, hogy a börtönben írott szövegek olvasásakor figyelembe kell-e vennünk valami rejtett intenciót, amely módosítja az írások értelmét. Ez első közelítésben történelmi probléma, hiszen Angyal a forradalom idején főképp Kádár Jánossal tárgyalt, s szövegeiben Kádárról jóindulattal, bár minden hajbókolás nélkül, független emberként ír. Saját „történelmi” bűnének azt tartja, hogy nem erőszakolta ki Kádár ígéretének megtartását, és nem vitte magával a Tűzoltó utcába, „Münnichhel együtt, hogy onnan irányítsák a forradalmat”. Sőt ezután egy olyan félmondat következik, amelyet Eörsi László úgy értelmez, hogy „eszerint Angyal ekkor már úgy vélte, hogy a »szolnoki kormány« átvette a forradalom irányítását”. A kérdés természetesen az, hogy Angyal így gondolta-e, vagy valami védekezési taktikai megfontolás vezette a tollát, s en-

nek eldöntése az egész szöveg megítélését befolyásolja. Apa s fia véleménye itt különbözik. Eörsi István 1989-ben arra hajlott, hogy ez végzetes taktikázás volt; végzetes, mert „a Kádárra hivatkozó forradalmárnak volt a legkevesebb esélye az életben maradásra”. Eörsi László ezzel szemben így ír: „Nem tudhatjuk, mi játszódhatott le benne fogságának első időszakában. Taktikai megfontolásokról azonban szó sem lehet, mivel ez minden más körülménynek teljesen ellentmondana. Elég csak arra utalni, hogy a barátai nevének említések sorra manővereztek, magát pedig még kevésbé akarta menteni (ennek legfőbb bizonyítéka, hogy a halálos ítélet kihirdetésekor nem kért kegyelmet).” Nekem is az a meggyőződés a szöveg alapján, hogy Angyal nem taktikázott. Sokkal reflektálatlanabban, mint Bibó, sőt életveszélyes és nemcsak magára nézve életveszélyes naivitással – hiszen mások forradalmi tevékenységéről is beszámolt – a fenntartás nélküli öszönös álláspontjára helyezkedett.

Annál nébbentesebb, hogy az események után alig néhány héttel írott emlékiratok szövege a megtörtént események mögött mennyire más, korábbi szövegeket – regényeket, irodalomkritikákat, filmeket, káderjellemzéseket, elvtársi értékeléseket – idéz az emlékezetbe. Persze nem tudjuk ezeket megnevezni, kivéve, ha Angyal maga megteszi („Én láttam az »Ezerarcú hős« című szovjet filmet: ahogy beszélt, hirtelen az jutott eszembe”; „Mintha Móricz Zsigmond »Rózsa Sándor«-jából lépett volna elő az egyik szegényregény”), de mindenkit, aki ismeri az ötvenes évek sematikus filmjeit, irodalmát és recepcióját, azonnal megcsap annak levegője.

Példák. „Összegezve: Rajcsi Lászlót a munkásforradalmár regénybe termelt alakjának látom, aki a munkában, a szervezésben, a harcokban egyaránt hűségesen szolgált és szolgálja országát.” „Szumázva: »Göndört« a kerület egyik igen kiváló harcosának s olyan fiatalnak láttam, aki jó barátja lévén a munkás ifjúsággal [sic!], a forradalom győzelme után a jampekedő fiattól a legcsendesebb és legjámborabb fiatalig önmagát is képezve és nevelve, személyes példájával (amit a forradalom alatt mutatott) a szocializmus új emberévé tudja majd nevelni azokat, akik régen Ilkovicshoz jártak, vagy esetleg nem érdeklődtek hazánk társadalmi, politikai problémái iránt, a szocialista emberré válás útja iránt.” „Így áll előttem Szabó János parasztforradalmár, a zöld IFA kocsisofőrje, akiben

isten tudja, én mégiscsak a munkás-paraszt szövetség, a falu-város ellentét megszüntetésének nagy-szerű harcosát láttam, akkor is, ha a Tűzoltó utca nem az ország közepe volt a forradalomban. Hiszem, hogy az ő munkája is hozzájárulás volt ahhoz, hogy letöröljük a parasztság korai ráncait a jövőendő parasztság arcáról.”

Angyal István a forradalmat drámának tekintti. Forradalmi drámának (vagy filmnek). Ebben a műalkotásban a társadalom minden rétegének szerepelnie kell, méghozzá tipikus formában. „Személyükkel mintegy képviselve volt a Tűzoltó utcában a népi demokrácia tisztikara...” „Ezzel a kommunista orvos típusát szeretteti meg az emberekkel.” „Szöszit a dolgozó ifjúság egyik sajátos típusából – a divatból jampekedő típusból – valónak ismerten.” Csongovai Per Olaf a forradalmi értelmiség képviselője. Az alakokat szimbolikus jelentőséggel kell felruházni. „A kórházban ő jelentette a helyi forradalmárt a szememben.” „Úgy jelenik meg előttem, mint a nemzeti összefogás jelképe, úgy is marad meg.” Ugyanakkor arra is vigyázni kell, hogy a hősök ne csak típusuk, szimbolikus jelentésük megjelenítői legyenek, mert ez esetben a sematizmus veszélye fenyeget. „Tíz forradalmárról mondtam el eddigi ismereteimet, meglátásaimat. Úgy tüntettem fel őket, mintha mindegyik bárányfehértégű és tisztaságú, egyéni érdekeit megvelő, születteit altruista lenne, aki születése pillanatától e sorok bezárásáig csak a közjón, a haza javán, a szocializmus ügyén fáradozott, s mindegyik mintha szerzetesi esküt fogadott volna: forradalomra, önzellenségre, halálig való kitartásra, egyéni életcéljának, polgári életének feledésére. Nem, nem így van. Ha így lenne, csupa használhatatlan gépember tevékenykedett volna a forradalomban, s nem is merülhettek volna fel problémák, amit megoldani éppen a forradalom hivatott. Igenis mind a tíz embernek önző, egyéni céljai is voltak, ezekért a célokért harcoltak, de ezek a célok egybeestek a forradalom célkitűzéseivel...”

Az élt és elképzelt műnek felelnie kell arra a súlyos kérdésre, hogy miképpen harcolhatnak a forradalmárok a felszabadító szovjet katonák ellen. Angyal magát is a szovjet hadsereg szabadítóta fel Sachsenhausenben. Ezért van számára olyan jelentősége annak a rejtélyes szovjet tisztnek, aki együtt volt velük a Tűzoltó utcában. „Pavel Vaszil Petrovics a szovjet tiszt szemével, én a szocializmusban töretlenül hívó magyar építész szemével néztem, és láttam. De együtt, egyért harcoltunk; azért, hogy megerő-

sődjék a szocialista világ egysége, hogy érjen véget az önkényeskedő kiskirályok, a mi bőrünkön és vérünkön húzott új urak, a szektánsság, a sztálini önkény, a berijai terror és a rákosista módszerek kora...” A lábjegyzetíró lakonikusan annyit fűz ehhez hozzá: „Vaszil» fellehetőleg szovjet kém volt.” A szövegből kitetszik, hogy e tekintetben a börtönben már Angyal sem volt teljesen gyanútlan, de mivel nem az reális, ami megtörténik, hanem ami tipikus, ezért nem történetelt úgy, ahogyan történt. Angyal tehát költi drámáját. Amikor ezt írja: „Pavlov Vaszil Petrovics remekül viselkedett, bár sokszor félt...”, akkor azt iktatja ki a valóságból a dráma szintjén, hogy az orosz tiszt gyáva volt. S az, hogy a forradalom után „lefogott egy csomó fiút a kerületben” (ezt írja a novemberi emlékiratban), így jelenik meg a decemberi szövegben: „Mesélték, hogy Vaszil szovjet harcokcsin szedte össze a Tűzoltó utcai forradalmárokat, és engem is keresett napokig. Tűvé tette a kerületet értem. Az István kórházban is volt. Nem tudom, mit akart, jót vagy rosszat. Én hiszem, hogy jót, mert a barátságának, a mi kettőnkének is és a két népének is, csak ez lehet hasznos.”

A világtörténelmi szimbólum kedvéért Angyal itt rajtafoghatóan szépít, az „igazat” mondja, nem a valót. De mélyen átélte őszinteségét nem csorbítja, hogy sematikus jelenetekben és típusokban fogja fel élete csúcspontját. Erre vall, hogy emlékezésének legintimebb vonatkozása is hasonló stilizációon megy keresztül. Angyal ugyanis a kórházban szerelmes lesz. Ezt a következő portré szemérmes utalásából tudjuk meg: „Erzsi: Magas, igen szép barna ápolónő. November 8-a után ismertem meg. A vezetéknévét nem tudom. Azt hiszem, a gyermekgyógyászatban dolgozott. A nap legnagyobb részét is ott töltötte. De a forradalomban jelentős szerepe volt, mindenkit ismert, mintegy összefogta önmagában az összes embert. A kész röplapok egy részét mindig ő vitte el, és juttatta tovább a város különböző részeibe, hallatlan energiával szervezve a forradalmat. Jóformán semmit sem tudok róla, de beszéde, a környezettel való érintkezése, az a szeretet, amivel mindenki körülvette őt és bájos, tiszta szépsége nagy hatással voltak rám. Mindig terveztem, hogy szakítok egy félórát arra, hogy beszéljek vele, de nem volt időm ehhez. Mégis furdalt a kíváncsiság, hogy kívül állok szemben, s röviden így oldottam meg a dolgot: »Erzsi, mondd, párttag vagy te?« Ezt válaszolta: »Nem-

csak párttag, de kommunista is. Ugye látszik rajtam?« Igen, nagyon meglátszott. Azt hiszem, életem egyik legnagyobb vesztesége, hogy közelebről nem ismertem meg.”

Ennek a minden jel szerint érzékeny és kiváló embernek egyszerűen nem volt más nyelve, mint az ötvenes évek sematikus irodalmi nyelve. Forradalmi romantikájából a csodás elem sem hiányzott: „És valóban, mint ha nem fogott volna a golyó rajtunk...” A legendát, ami lett belőle, ő is csinálta és élte. És halta: a sematikus forradalmi drámában a hős nem kérhet kegyelmet. De a silány irodalmi minta mit sem csorbít a valódi hősiesség.

Radnóti Sándor